

Vitolds Zahars

BRĪVĪBAS ATŅEMŠANAS SODS: NORMATĪVAIS REGULĒJUMS, TEORIJA UN PRAKSE

Citēšanai: Zahars V. (2026) Brīvības atņemšanas sods: normatīvais regulējums, teorija un prakse. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis* = *Social Sciences Bulletin*, 42(1), 139–147. [https://doi.org/10.59893/szv.2026.1\(10\)](https://doi.org/10.59893/szv.2026.1(10))

Raksta mērķis ir atspoguļot bargākā no sodu sistēmā ietvertajiem pamatsodiem-brīvības atņemšanas soda-noteikšanas un izpildes nosacījumus caur normatīvā regulējuma, teorijas un prakses prizmu. Sodu ar brīvības atņemšanu un cietumu kā šī soda izpildes vietu pamatoti uzskata par vieniem no vispretrunīgākajiem institūtiem sabiedrisko attiecību regulēšanas sfērā. Cietuma cena ir augsta tiešā un netiešā nozīmē. Mūsdienās par brīvības atņemšanas soda galveno mērķi tiek izvirzīta notiesāto personu resocializācija, tomēr šī mērķa sasniegšanas iespējas nav augstas. Tiek meklēti efektīvāki risinājumi noziedzības ierobežošanai. Arvien vairāk tiek ieviesti brīvības atņemšanai alternatīvie sodi jeb sabiedrībā izciešamie sodi, kuru kriminālās represijas līmenis ir zemāks, bet efektivitāte ir augstāka. Tas ir politiskās gudrības un tālredzības pierādījums, jo šo risinājumu pamatā ir sabiedrības, noziegumos cietušo un likumpārkāpēju interešu līdzsvarošana. Galarezultātā pieaug sabiedrības drošība.

Atslēgas vārdi: sods, brīvības atņemšana, resocializācija, tiesiskums, cilvēktiesības.

Execution of imprisonment-statutory regulation, legal doctrine and judicial practice

The aim of the article is to examine the conditions governing the imposition and execution of imprisonment—the most severe principal penalty within the system of criminal sanctions—through the prism of statutory regulation, legal doctrine, and judicial practice. Imprisonment, and the prison as the institutional framework for its enforcement, are widely regarded as among the most controversial mechanisms in the sphere of regulating social relations through criminal law. The cost of imprisonment is significant, both in direct financial terms and in its broader social and systemic implications. In contemporary criminal justice policy, the primary objective of a custodial sentence is the resocialisation of convicted persons. However, the practical prospects of achieving this objective remain limited. Consequently, legal systems increasingly seek more effective and sustainable responses to crime control. In this context, growing emphasis is placed on alternatives to imprisonment—namely, community-based sanctions—characterised by a lower degree of penal repression yet demonstrably higher rehabilitative and preventive potential. The expansion of such measures reflects political prudence and long-term strategic foresight, as it is grounded in balancing the interests of society, victims of crime, and offenders. Ultimately, this approach contributes to enhanced public safety and a more proportionate criminal justice framework.

Keywords: punishment, imprisonment, resocialisation, legitimacy, human rights.

Ievads

Latvijas valsts kriminālsodu politika ir svarīgs tiesiskās sistēmas elements. Tās mērķis ir ne tikai sodīt likumpārkāpējus, bet arī veicināt viņu resocializāciju un novērst atkārtotus noziedzīgus nodarījumus. Šī politika ir cieši saistīta ar valsts vispārējiem mērķiem sekmēt sabiedrības drošību un veidot taisnīguma sistēmu, kas balstās uz demokrātijas, likuma varas un cilvēktiesību principiem.

Kriminālsodu sistēmas galvenais uzdevums ir panākt, lai sods būtu samērīgs un atbilstu izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam, vienlaikus ņemot vērā indivīda tiesības un sabiedrības intereses. Latvijā, līdzīgi kā daudzās citās Eiropas Savienības valstīs, kriminālsodu izpildes sistēma ir vērsta ne tikai uz soda izciešanu, bet arī uz indivīda rehabilitāciju un sociālo reintegrāciju. Tādējādi tiek samazināta atkārtotu noziedzīgu nodarījumu iespējamība.

Mūsdienu sodu izpildes tiesībās un penitenciārajā praksē kā vērtīgākais un efektīvākais likumpārkāpēja personības transformācijas veids tiek atzīts resocializācijas modelis. Vācu krimināltiesību eksperti D.Krauss un K.Pastile resocializāciju raksturo visai lakoniski: “Resocializācija-citiem vārdiem-speciālā prevencija. Speciālās prevencijas pamatā ir ideja, ka nozieguma izdarītājs acīmredzami kļūst bīstams sabiedrībai. Tādējādi soda mērķis ir resocializēt šo personu un līdz ar to atturēt viņu no turpmākiem noziegumiem” (Krauss, Pastile 2002). Līdzīgu viedokli iepriekš paudis arī autors, norādot, ka ar resocializāciju ir jāsaprot pozitīvas pārmaiņas likumpārkāpēja dzīvesveidā, vērtību organizācijā, uzvedības motivācijā, kuras ļauj nodrošināt sodītās

personas atrašanos brīvībā bez apkārtējo cilvēku apdraudējuma (Zahars 2005). Citiem vārdiem, resocializācija ir indivīda un sabiedrības mijiedarbības process, tā rezultātā indivīds atjauno saikni ar sabiedrību, pieņem sabiedrībā akceptēto uzvedības modeli, to normu un morālo vērtību kopumu, kas dod viņam subjektīvo iespēju funkcionēt kā pilnvērtīgam sabiedrības loceklim, nepārkāpjot likumu, atgūt pašcieņu un vienlaikus arī baudīt sabiedrības uzticību un cieņu.

Brīvības atņemšanas soda izpildes nosacījumi

Resocializācijas modeli visreljefāk varam vērot brīvības atņemšanas soda izpildē. Krimināllikuma 38.pantā brīvības atņemšana ir definēta kā personas piespiedu turēšana ieslodzījumā. Šis soda veids ir bargākais no sodu sistēmā ietvertajiem pamatsodiem un vienīgais no sodiem, kas saistīts ar brīvības atņemšanu, personas izolēšanu no ierastās vides un ievietošanu brīvības atņemšanas iestādē uz tiesas noteikto laiku. Ir divi brīvības atņemšanas soda veidi-brīvības atņemšana uz noteiktu laiku, kas var būt uz laiku no piecpadsmit dienām līdz divdesmit gadiem, un brīvības atņemšana uz mūžu (mūža ieslodzījums), kas noteikts Krimināllikumā īpaši paredzētajos gadījumos.

Nosakot sodu par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem, saskaitīto brīvības atņemšanas sodu (izņemot mūža ieslodzījumu) kopējais laiks nedrīkst pārsniegt divdesmit piecus gadus (Krimināllikuma 50.panta trešā daļa), savukārt, nosakot sodu pēc vairākiem nolēmumiem, saskaitīto brīvības atņemšanas sodu (izņemot mūža ieslodzījumu) kopējais laiks nedrīkst pārsniegt trīsdesmit gadus (Krimināllikuma 51.panta trešā daļa) (Krastiņš 2024). Minētais regulējums attiecināms uz pilngadīgām personām. Brīvības atņemšanas soda piemērošana nepilngadīgajiem reglamentēta Krimināllikuma 66.¹pantā.

Atbilstoši KL 38.panta otrajā prim daļā noteiktajam Krimināllikumā īpaši paredzētajos gadījumos par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem, par kuriem paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par pieciem gadiem (izņemot Krimināllikuma 285.pantu, 285.¹pantu un 285.²panta pirmo daļu), var noteikt īslaicīgu brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim mēnešiem.

Britu cietumu jomas eksperts profesors Endrjū Koils, analizējot cietuma darba saturu, īpaši izceļ, ka cietumos īstenotajiem konstruktīvajiem pasākumiem jāveicina notiesāto dzīves perspektīvas maiņa. Darbam un citām lietderīgām aktivitātēm cietumā jāveido pozitīva vide, kas nevis degradē, bet attīsta notiesāto spējas veiksmīgi integrēties sabiedrībā pēc soda izciešanas (Koils 2009). E.Koils precīzi formulē laikmeta diktētas prasības-cietuma virsuzdevums ir darbaspējīgā vecumā no ekonomikas izņemtu personu atgriešana sociālajā aprītē, neļaujot tām ieslīgt cietumu dīkdienībā un iemācot pretoties cietuma destruktīvajai ietekmei.

Latvijas Sodū izpildes kodeksa 61.¹panta otrajā daļā noteikts, ka ar brīvības atņemšanas sodu notiesāto sociālās uzvedības korekcija ir līdzekļu kopums, kas brīvības atņemšanas soda izpildes ietvaros tiek īstenots, lai veicinātu notiesātā tiesisku uzvedību un novērstu prettiesiskas uzvedības iemeslus. Savukārt no šā panta trešās daļas izriet, ka ar brīvības atņemšanas sodu notiesāto sociālā rehabilitācija ir līdzekļu kopums, kas brīvības atņemšanas soda izpildes ietvaros tiek īstenots, lai notiesātais saglabātu vai apgūtu sociālās iemaņas, profesionālās vai vispārīgās zināšanas un prasmes. Latvijas Sodū izpildes kodeksa 61.³pantā uzskaitīti šādi notiesātā sociālās rehabilitācijas līdzekļi: 1) izglītošana; 2) iesaistīšana sabiedriski lietderīgā nodarbināšanā; 3) sociālo problēmu risināšana; 4) psiholoģiskā palīdzība; 5) brīvā laika pasākumu organizēšana; 6) atkarību mazināšanas programma. Šā kodeksa 61.⁴pants noteic, ka notiesāto sociālās uzvedības korekcijas līdzeklis ir sociālās uzvedības korekcijas programma.

Brīvības atņemšanas soda izciešanas kārtību reglamentē Latvijas Sodū izpildes kodekss. Šā kodeksa 13.pantā noteikts, ka brīvības atņemšanas sodu izcieš brīvības atņemšanas iestādēs-pilngadīgas personas slēgtajā cietumā un atklātajā cietumā, kā arī izmeklēšanas cietumā izveidotā slēgtā cietuma vai atklātā cietuma nodaļā. Vīriešu dzimuma nepilngadīgās personas brīvības

atņemšanas sodu izcieš audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem, bet sieviešu dzimuma nepilngadīgās personas-sieviešu cietumu atsevišķās nodaļās, kas iekārtotas kā audzināšanas iestādes nepilngadīgajiem.

Latvijas Soduzpildes kodeksa 18.panta pirmā daļa noteic, ka brīvības atņemšanas iestādēs šķirti tur vīriešus un sievietes, kā arī nepilngadīgos un sievietes. Šķirti tur arī tos notiesātos, kuru personiskās īpašības un kriminālā pieredze negatīvi iespaido citus notiesātos. Minētais tiesiskais regulējums ir veidots kontekstā ar iepriekš analizētajiem vadošajiem penitenciārajiem principiem -labošanas un klasifikācijas principu. Savukārt sodu modulācijas princips spilgti izpaužas Latvijas Soduzpildes kodeksa 50.¹panta regulējumā-tas postulē soda progresīvās izpildes sistēmu kā racionālu un saturiski bagātu penitenciārā darba metodi, kas pamatojas uz notiesāto diferenciāciju katra brīvības atņemšanas iestādes veida un režīma ietvaros, kā arī notiesāto pārvietošanu no viena veida cietuma uz cita veida cietumu, ņemot vērā izciešā soda daļu un notiesātā uzvedību. Tās mērķis, kā norādīts likumā, ir panākt soda izpildes režīma atbilstību notiesātā uzvedībai un resocializācijas pakāpei, nodrošinot soda izpildi, kā arī viņa optimālu iekļaušanu dzīvē pēc atbrīvošanas. Soda progresīvās izpildes sistēmai pakļauti visi notiesātie, izņemot ar īslaicīgu brīvības atņemšanu notiesātos.

Notiesātie slēgtajos cietumos sodu izcieš divās soda izciešanas režīma pakāpēs-zemākajā un augstākajā. Notiesātajiem atklātajos cietumos un nepilngadīgajiem audzināšanas iestādēs soda izpildes pakāpes nenosaka. Slēgtajos cietumos soda izciešanu notiesātie uzsāk soda izciešanas režīma zemākajā vai augstākajā pakāpē, izņemot ar īslaicīgu brīvības atņemšanu notiesātos un notiesātos, kuriem tiesa neizciesto sodu-sabiedrisko darbu un naudas sodu ir aizstājusi ar īslaicīgu brīvības atņemšanu. Ar īslaicīgu brīvības atņemšanu notiesātie un notiesātie, kuriem tiesa neizciesto sodu ir aizstājusi ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, izņemot nepilngadīgos notiesātos, sodu izcieš tikai slēgtā cietuma soda izciešanas režīma augstākajā pakāpē. Nepilngadīgie notiesātie īslaicīgu brīvības atņemšanu izcieš audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem vai slēgtā cietuma audzināšanas iestādēs nepilngadīgajiem nodaļā, kurā soda izpildes noteikumi pielīdzināti audzināšanas iestādei nepilngadīgajiem.

Brīvības atņemšanas soda progresīvās izpildes sistēma ir indikators tiesiskumam un taisnīgumam soda izpildē, jo tās ietvaros tiek realizēta diferencēta un individualizēta pieeja katram notiesātajam, tiek sekmēta notiesāto uzvedības normalizācija, veicināta un atbalstīta viņu reintegrācija sabiedrībā. Arī Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments norādījis, ka Latvijas Soduzpildes kodeksā noteiktā soda progresīvās izpildes mērķa sasniegšanai lēmums par soda izciešanas režīma maiņu jāpieņem, katrā gadījumā individuāli vērtējot notiesātā uzvedību un resocializācijas pakāpi. Izvērtēšanas komisijai ir jāvērtē notiesātās personas uzvedība, kuru raksturo vairāki kritēriji-notiesātā piedalīšanās dažādās aktivitātēs un sasniegtie rezultāti, izdarītie soda izciešanas režīma prasību pārkāpumi un būtība. Jāņem vērā arī informācija, kas raksturo resocializācijas plānā noteikto pasākumu izpildi. Proti, likumdevējs ir noteicis vairākus kritērijus, kas jāņem vērā, lemjot par soda izciešanas režīma maiņu, ieskaitot resocializācijas plānā noteikto pasākumu izpildi. Taču šis kritērijs nav uzskatāms par prioritāru attiecībā pret pārējiem kritērijiem un nav obligāts priekšnoteikums soda izciešanas režīma mīkstināšanai (Augstākā tiesa 2022). Spriedumā paustais ļauj saprast, cik nozīmīga ir administrācijas attieksme pret notiesāto personu neapskaužamā viņa dzīves posmā. Viņa sekmes resocializācijā bieži vien nav atkarīgas tikai no personiskās vēlmes tajā piedalīties, bet arī no programmu pieejamības. Līdz ar to cietumu administrācijām ir pozitīvais pienākums ieviest jaunas un attīstīt esošās resocializācijas programmas, radīt iespējas notiesāto personu pārtapšanai par sabiedrībai derīgiem cilvēkiem. Savukārt notiesātajiem ir negatīvais pienākums atturēties no režīma un disciplīnas pārkāpumiem un izmantot likumdevēja radītās iespējas sava tiesiskā stāvokļa uzlabošanai, ieskaitot nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu.

2024.gada 1.septembrī stājās spēkā vērienīgi grozījumi Latvijas Soduzpildes kodeksā, kuri paredz: a) pāreju uz divu veidu cietumu sistēmu, kas soda izpildes procesu padara raitāku un efektīvāku; b) tiek ieviesti jauni notiesāto grupēšanas (klasifikācijas) nosacījumi, paredzot soda

izciešanas uzsākšanu arī slēgtā cietuma režīma augstākajā pakāpē; c) uz pusi samazināts termiņš, lai notiesātais varētu pretendēt uz režīma mīkstināšanu; d) precizēti notiesāto personu pienākumi viņiem atrodoties ārpus brīvības atņemšanas iestādes; e) nepilngadīgos notiesātos pēc pilngadības sasniegšanas var pārvietot ne tikai uz slēgtā cietuma augstāko pakāpi, bet arī uz atklāto cietumu. Grozījumu mērķis ir veicināt notiesāto personu resocializāciju un samazināt administratīvo resursu patēriņu.

Latvijas Sodu izpildes kodekss paredz, ka a) notiesātais, kurš uzsācis soda izciešanu slēgtā cietuma režīma augstākajā pakāpē, par rupjiem un sistemātiskiem pārkāpumiem var tikt pārvietots uz slēgtā cietuma režīma zemāko pakāpi, saglabājot iespējas atkal virzīties soda režīma mīkstināšanas virzienā, ja izpilda likumā noteiktos soda izciešanas kritērijus; b) notiesātais, kurš uzsācis soda izciešanu atklātajā cietumā, par rupjiem un sistemātiskiem pārkāpumiem var tikt pārvietots uz slēgto cietumu. Tiek praktizēta sekojoša soda izciešanas kārtība: a) slēgtā cietuma soda izciešanas režīma zemākajā pakāpē notiesātajam jāizcieš ne mazāk kā viena ceturtdaļa no piespriedē soda (ar mūža ieslodzījumu notiesātajam-ne mazāk kā septiņi gadi), lai pretendētu uz slēgtā cietuma režīma augstāko pakāpi; b) slēgtā cietuma soda izciešanas režīma augstākajā pakāpē notiesātajam jāizcieš ne mazāk kā viena ceturtdaļa no piespriedē soda (ar mūža ieslodzījumu notiesātajam ne mazāk kā desmit gadi), lai pretendētu tikt pārvestam uz atklāto cietumu. Brīvības atņemšanas soda izciešanas progresīvās sistēmas priekšrocības ir acīmredzamas-likums paredz notiesāto iespējas no slēgtā cietuma soda izciešanas režīma zemākās pakāpes nonākt atklātajā cietumā pēc puses soda izciešanas, bet no soda izciešanas režīma augstākās pakāpes nonākt atklātajā cietumā jau pēc vienas ceturtdaļas soda izciešanas. Respektīvi, brīvības atņemšanas soda progresīvās izpildes sistēma (saukta arī par perspektīvo līniju teoriju) katram notiesātajam potenciāli rada iespējas uzlabot savu tiesisko stāvokli soda izciešanas laikā, virzoties no strikti ierobežotiem apstākļiem slēgtajā cietumā līdz cilvēka cieņpilnai dzīvei minimāli ierobežotā sociālā vidē atklātajā cietumā, arī saņemot nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda izciešanas. Brīvība nav iedomājama bez atbildības un pienākumiem, notiesātajiem tā jāsaņem, nopelnot sabiedrības uzticību.

Resocializācija-viens no galvenajiem soda mērķiem

Likumdevējs, definējot soda mērķus un soda izpildes kārtību, notiesātai personai izveido ceļa karti, skaidri norādot ceļa maršrutu un vērtēšanas kritērijus. Cietumu administrācija piedāvā notiesātās personas resocializācijas programmu, organizē resocializācijas procesu, rada priekšnoteikumus tās tiesiskai uzvedībai. To akceptēt vai noraidīt, ir notiesātās personas izvēle un atbildība. Izmantotās un neizmantotās iespējas rezultējas penitenciārajā statistikā. Vienmēr jāpatur prātā, ka cilvēka domāšanas, emociju un uzvedības procesi cietumā atšķiras, mainās šo cilvēku vērtību skala, spēcīgu ietekmi uz personību atstāj cietumu subkultūra. Valsts probācijas dienesta veiktie pētījumi norāda, ka notiesātie, kuri piedalās profesionālajās apmācībās vai psihosociālās rehabilitācijas programmās, ir par 35 procentiem mazāk pakļauti recidīvam salīdzinājumā ar tiem, kuri nepiedalās šādās aktivitātēs.

2025.gada 26.augustā valdībā tika izskatīts Tieslietu ministrijas sagatavotais Resocializācijas politikas pamatnostādņu 2022.-2027.gadam īstenošanas starpposma novērtējuma ziņojums. Tajā atspoguļota informācija par pamatnostādņu īstenošanu no 2022.gada 1.janvāra līdz 2024.gada 31.decembrim un secināts, ka sniegtais atbalsts ieslodzītajiem un bijušajiem ieslodzītajiem ir bijis atbilstošs viņu vajadzībām un interesēm, līdz ar to iesaiste atbalsta pasākumu aktivitātēs ir bijusi augsta, iesaistot vairāk nekā 11 tūkstošus ieslodzīto un bijušo ieslodzīto, kas ir par 8% vairāk, nekā sākotnēji plānots. Pamatnostādņēs ietvertās resocializācijas politikas mērķis ir mazināt noziedzīgās uzvedības riskus ieslodzītajiem un probācijas klientiem soda izpildes laikā, tādējādi radot priekšnoteikumus personas veiksmīgai iekļaušanai sabiedrībā pēc soda izpildes beigām, tai skaitā aktīvai līdzdalībai sabiedrības procesos (arī nodarbinātības jomā). Jau 2022.-2023.gadā izstrādātas,

pilnveidotas vai pārņemtas un ieviestas praksē 13 resocializācijas programmas, vienlaikus definējot katras resocializācijas programmas mērķa grupu un kontrindikācijas dalībai resocializācijas programmā. Savukārt 2024.gadā izstrādāts pētījums par nepieciešamajām jaunajām resocializācijas programmām. Valdībā izskatītais ziņojums parāda, ka resocializācijas jomā, atbalstot gan esošos, gan bijušos ieslodzītos, veiktas dažādas aktivitātes un projekti kā ar pašiem ieslodzītajiem, tā viņu ģimenes locekļiem, ieslodzījuma vietu un Valsts probācijas dienesta darbiniekiem. Tika nodrošināti arī atbalsta pasākumi nevalstiskajām organizācijām, pašvaldībām un citām institūcijām, tādējādi veicinot sabiedrības gatavību pēc soda izciešanas atbrīvoto personu integrēt sabiedrības procesos (Rozenāls 2005).

Ieslodzījums cietumā nav labākais risinājums-sodu ar brīvības atņemšanu un cietumu kā soda izpildes vietu pamatoti uzskata par vienu no vispretrunīgākajiem institūtiem sabiedrisko attiecību regulēšanas sfērā, cietuma cena ir augsta tiešā un netiešā nozīmē (Zahars 2021). Tiek meklēti efektīvāki risinājumi noziedzības ierobežošanai. Brīvības atņemšanai alternatīvi sodi jeb sabiedrībā izciešamie sodi kļūst arvien daudzveidīgāki un plašāk pielietojami. Tie ir politiskās gudrības pierādījums, kas izpaužas sabiedrības, noziegumos cietušo un likumpārkāpēju interešu maksimāli iespējamā līdzsvarošanā. ANO Standarta minimuma noteikumi par sodiem bez brīvības atņemšanas (Tokijas noteikumi) paredz šādu pragmatisku iespēju. Tokijas noteikumu 2.3.punkts skaidri un nepārprotami apstiprina šo tēzi: lai nodrošinātu lielāku elastīgumu, kas atbilst likumpārkāpuma dabai un smagumam, likumpārkāpēja personībai un pieredzei, kā arī sabiedrības aizsardzībai, un lai izvairītos no nevajadzīgas ieslodzījuma izmantošanas, kriminālās tiesvedības sistēmai jāparedz plaša aptvēruma pasākumi bez brīvības atņemšanas, sākot ar pirmstiesas un beidzot ar pēctiesas pasākumiem. Pieejamo sodu skaits un veidi būtu jānosaka tā, lai būtu iespējama arī vēlāka brīvības atņemšana. Latvijas sodu politikas reformēšanas pieredze ir spilgts apliecinājums mūsu valsts gādībai par sabiedrības drošību un aizsardzību, pielietojot humānākus un saudzīgākus reaģēšanas mērus, ņemot vērā arī apstiprināto praksi par to augstāku efektivitāti salīdzinājumā ar brīvības atņemšanu un ieslodzījumu. Mūsu kriminālsodu sistēmas uzbūves ideja pilnā mērā izriet no starptautiskā normatīvā regulējuma, pasaules vadošo krimināltiesību un penitenciārās zinātnes un labākās prakses atziņām.

Autoraprāt, ar īpašu viedumu izceļas amerikāņu profesora A.Ešvorta doma: kriminālatbildība ir piemērota sociālās kontroles forma tikai nopietnāko pārkāpumu gadījumā, turklāt, lai izvairītos no kriminālatbildības mērķu kompromitēšanas, tai jābūt efektīvai-tai acīmredzami jāattur noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, un kriminālprocesa mehānisma darbināšanā ieguldītajiem resursiem ir jāatsver noziedzīgajā nodarījumā radītais kaitējums, ja vien vērsšanās pret konkrēto prettiesisko rīcību neietver arī zināmu simbolisku nozīmi (Ashworth 2003). Sodu evolūcijas vēsture pārlicinoši pierāda šīs domas patiesumu.

2022.gada 1.janvārī stājās spēkā grozījumi Krimināllikumā, Kriminālprocesa likumā un Latvijas Sodu izpildes kodeksā. Atbilstoši šo likumprojektu anotācijās norādītajam ar grozījumiem tiek aizsākta nepilngadīgo kriminālatbildības sistēmas reforma, paredzot nepilngadīgai personai atšķirīgu sodu piemērošanas, izpildes un aizstāšanas kārtību, kā arī veiktas citas izmaiņas tiesiskajā regulējumā, lai pilnveidotu Latvijas kriminālsodu politiku kopumā. Reformas nepieciešamība un jēga balstīta ilggadējas prakses apkopošanā un analizē, veiktajos pētījumos par sodu efektivitāti un recidīva rādītājiem, kas deva pamatu pārskatīt sodu politiku un meklēt efektīvākus risinājumus.

Cilvēks sliktu uzvedību iemācās nelabvēlīgu sociālo apstākļu un personības psiholoģisko faktoru ietekmē, bet sociāli labvēlīgos apstākļos, mainot domāšanu, uzskatus un attieksmi, iemācās sociāli pozitīvu uzvedību. Arī ieslodzījuma apstākļos var mainīt notiesāto personu domāšanu, uzskatus un uzvedību, ja brīvības atņemšanas soda izpilde tiek organizēta uz zinātniskiem pamatiem, pielietojot labākās, pozitīvā pieredzē balstītas penitenciārās prakses.

Secinājumi

Kopsavelkot augstāk minētās atziņas, tās var reducēt uz būtiskāko brīvības atņemšanas soda izpildē:

- 1) pēc uzņemšanas iestādē soda izciešanai notiesātie jāsadrupē relatīvi vienveidīgās grupās, nošķirot tos no iespējamās kaitīgās ietekmes, katrā jaunizveidotajā grupā nodrošinot arvien labvēlīgākus apstākļus soda izciešanai un resocializācijai, respektīvi, jāveic notiesāto personu klasifikācija pēc bioloģiskajiem, kriminoloģiskajiem, pedagoģiskajiem, psiholoģiskajiem u.c. kritērijiem;
- 2) jāveic katras notiesātās personas risku, vajadzību un piemērotības apzināšana, kas ļauj resocializācijas līdzekļus pielietot sistēmiski, fokusējot tos uz nozīmīgākajām mērķa grupām:
 - a) resocializācijas līdzekļu apjomam un intensitātei jāatbilst notiesātā riska līmenim (jo augstāks risks, jo lielāks resocializācijas darba pasākumu apjoms jāveic un intensīvāki un specifiskāki resocializācijas līdzekļi jāpiemēro);
 - b) katram notiesātajam, kuram ir paaugstināts recidīva risks, ir nepieciešams identificēt ar noziedzību saistītos riska faktorus, kurus iespējams ietekmēt/mainīt (piemēram, kriminālās attieksmes, krimināli paziņas, atkarības izraisītu vielu lietošana u.c.) un jāizvēlas resocializācijas līdzekļi, kuri fokusējas tieši uz šiem identificētajiem riska faktoriem;
 - c) šo līdzekļu īstenošanai jābūt ne tikai efektīvai pašai par sevi, bet tā jāpielāgo arī specifiskiem gadījumiem, piemēram, konkrētu cilvēku īpašībām, raksturlielumiem (izglītības līmenim, veselības stāvoklim, saziņas valodai u.c.);
- 3) varam secināt, ka notiesātie ir jāgrupē pēc to riska novērtējuma (riskā līmeņa) un nopietni resocializācijas līdzekļi (piemēram, korekcijas programmas) ir jāpiedāvā tikai paaugstināta riska notiesātajiem (zema riska notiesātos nopietni resocializācijas līdzekļi var ietekmēt negatīvi). Tas nozīmē, ka visi notiesātie var strādāt, mācīties, piedalīties dažādos pasākumos un konstruktīvi pavadīt laiku, taču tikai tie, kuriem to tiešām vajag, ir jāiesaista salīdzinoši apjomīgus resursus prasošajās korekcijas programmās. Tādējādi tiek realizēts notiesāto personu klasifikācijas un diferencētas (individualizētas) pieejas princips brīvības atņemšanas soda izpildē un notiesāto personu resocializācijā;
- 4) katrai ar brīvības atņemšanu notiesātai personai jāļauj saskatīt tuvāku un tālāku nākotnes perspektīvu, saglabāt cerību uz pirmstermiņa atbrīvošanu no soda izciešanas, kas to pasargā no personības deformācijas, degradācijas un integrēšanās kriminālajā subkulturā, respektīvi, pilnvērtīgi baudīt priekšrocības, ko tai sniedz brīvības atņemšanas soda progresīvās izpildes sistēma;
- 5) cilvēktiesību kontekstā personas piespiedu turēšana ieslodzījumā tiek uzskatīta par personas brīvības ierobežošanu. Ieslodzījumā esoša persona ir mazāk aizsargāta no pāridarījuma, tā ir absolūtā valsts pakļautībā un līdz ar to arī aizsardzībā. Lai kādu iemeslu dēļ persona atrastos ieslodzījumā, Latvijas Republikas Satversmes 95.pants un Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3.pants noteic, ka apstākļiem jābūt tādiem, kas neizbēgami izriet no ieslodzījuma fakta un kas atbilst cieņpilnai attieksmei pret cilvēku. Pat ja personas brīvība ir ierobežota, tā arī ieslodzījumā saglabā savas cilvēktiesības. Cilvēktiesību ievērošana ieslodzījuma vietās ir ne tikai juridiska prasība, bet arī sabiedrības humānisma un taisnīguma izpausme;
- 6) brīvības atņemšanas iestādes galvenais resurss ir tās personāls. Personāla pietiekama skaita nodrošināšana, atlases, apmācību sistēmas pilnveidošana, profesijas standartu attīstība, darbinieku profesionālās noturības stiprināšana ir penitenciārās sistēmas maģistrālais uzdevums, tas nostiprināts normatīvi tiesiskajā regulējumā un tiek konsekventi īstenots praksē. Latvijas normatīvie akti ir cieši sasaistīti ar Eiropas Padomes Ministru komitejas Ieteikumu Rec (2006)2 par Eiropas cietumu noteikumiem, kas noteic kopīgus principus ieslodzījuma

vietu pārvaldībā. Šajos noteikumos uzsvērts, ka darbs ieslodzījuma vietā ir valsts civildienesta forma, kuras pamatā ir humānisms, profesionalitāte un cilvēka cieņas ievērošana. Personālam jābūt rūpīgi atlasītam, pastāvīgi apmācītam un profesionāli attīstītam, lai nodrošinātu drošību soda izpildes iestādē un resocializācijas procesa efektivitāti. Eiropas cietumu noteikumi arī paredz, ka darbinieku sagatavotībā jāiekļauj cilvēktiesību apmācība, zināšanas par Eiropas Cilvēktiesību konvenciju, spīdzināšanas novēršanas standartiem un ētiskas uzvedības principiem. Ieslodzījuma vietu personālam ir zināma vara pār notiesātajiem, bet tā izmantojama tikai saskaņā ar likumu neitrālā un bezpersoniskā veidā. Tas nozīmē, ka cietumu personālam, pildot savus pienākumus, ir jāievēro notiesāto cilvēktiesības, neatkarīgi no tā, kas viņi ir un kādus noziegumus ir izdarījuši. Soda izciešanas režīmam, kas noteikts brīvības atņemšanas iestādē, ir jābūt tādām, kas noved līdz minimumam atšķirības starp dzīvi ieslodzījumā un dzīvi brīvībā, tam nav jāpazemina ieslodzītajiem atbildības sajūtu vai viņa pašcieņas apziņu. Šādu pieeju paredz arī Resocializācijas politikas pamatnostādnes 2022.-2027.gadam, kurās noteikts, ka personāla apmācība jābalsta uz pierādījumos pamatotām metodēm, tostarp psiholoģisko kompetenču attīstīšanu un darbu ar ieslodzītajiem, kuriem ir mentālās veselības problēmas. Ieslodzījuma vietu personāla darbs tiek veikts dinamiski mainīgā vidē paaugstināta stresa apstākļos, tāpēc pastāvīgi jāattīsta tā spēja kritiski analizēt riskus, saglabāt mieru un pieņemt atbildīgus lēmumus, vienlaikus saglabājot cilvēcīgu attieksmi pret personām, kuras dažādu apstākļu dēļ ir smagi kļūdījušās dzīvē, izdarījušas noziegumu un nonākušas nebrīvē. Savos zinātniskajos pētījumos līdzīgu nostāju autors ir paudis arī iepriekš, uzsverot, ka darbam cietumā nepieciešama ne tikai laba profesionālā sagatavotība, bet arī īpašs aicinājums veikt valstij un sabiedrībai nozīmīgu funkciju, psihoemocionālā noturība un pedagogiskā erudīcija, empātija un tīri cilvēciska attieksme pret īpašo sociālo grupu-ieslodzītajiem (personām ar jebkurā sabiedrībā viszemāko sociālo statusu). Cietuma administrācijai jāgarantē drošība, kārtība un disciplīnas ievērošana, tomēr galvenajām ieslodzījuma vietu darbinieku pūlēm jābūt pakārtotām augstāka mērķa sasniegšanai-notiesāto personu resocializācijai (Zahars 2021);

- 7) soda mērķu sasniegšana lielā mērā saistāma ar starptautiskajiem un nacionālajiem standartiem atbilstošas un drošas infrastruktūras esamību efektīvai notiesāto resocializācijai. 2025.gada 22.septembrī Tieslietu ministrija saņēma pirmo kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas uzbūvēto Liepājas cietumu. Pēc ekspertu atzinuma tā šobrīd ir modernākā soda izpildes iestāde Baltijas valstīs. Tajā būs iespējams izvietot 1200 ieslodzītos vīriešus, kas ir aptuveni viena trešdaļa no ieslodzīto kopskaita Latvijā. Tajā nodrošinās maksimāli efektīvu un sabiedrības drošībai atbilstošu sodu izpildi, jo īpaši plānotā, projektētā un piemērotā infrastruktūra ļaus ieslodzīto uzraudzības procesus veikt ar mazākiem cilvēkresursiem. Jauno tehnoloģiju priekšrocības sniegs būtisku pienesumu uzraudzības, apsardzes un drošības jomā, tādējādi personāls daudz vairāk strādās ar resocializācijas pasākumiem, mazinot jaunu noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu. 2026.gada 3.februārī cietums uzsāka savu darbību. Jaunā cietuma uzbūvēšana ir spilgts pierādījums mūsu valsts rūpēm par tiesiskuma nodrošināšanu visos kriminālās justīcijas segmentos;
- 8) kontekstā ar soda brīdinošo nozīmi un atturēšanu no jauniem noziegumiem liela loma pieder kvalitatīvu un efektīvu notiesāto novērtēšanas instrumentu esamībai. Pareizi novērtējot notiesātā noziedzīgās uzvedības riskus un vajadzības, var notiesāto iesaistīt atbilstošākos resocializācijas pasākumos, tajā skaitā resocializācijas programmās. Turklāt, jo efektīvākas ir resocializācijas programmas, jo labāku resocializācijas rezultātu var sasniegt-notiesātie tiek pasargāti no cietumu subkultūras graujošās ietekmes, iegūst jaunas zināšanas un apgūst sociālās iemaņas un prasmes, iemācās arodu, kas sekmē viņu iekļaušanos sabiedrībā pēc soda izciešanas. Arvien lielāka loma ierādāma līdzgaitniecībai, psiholoģiskajam un sociālajam atbalstam personas centienos integrēties sabiedrībā. Kriminālsodu izpildes iestādēm soda

izpildes procesā ir jāizmanto uz pierādījumiem balstītas metodes un zinātniski pamatoti darba instrumenti, kuru efektivitāte ir regulāri jāpārbauda pētījumos.

Latvijas tiesībzinātnieki A.Judins un I.Kronberga, ņemot vērā noziedzīgu nodarījumu recidīva izpētes rezultātus, nonāk pie pamatota secinājuma, ka kriminālsods jāizmanto, lai pozitīvi ietekmētu personu, deaktivētu notiesātā psiholoģisko aizsardzību, kas liedz viņam izprast ļaunumu, ko radījusi viņa noziedzīgā uzvedība, veicinātu izdarītā vaļsirdīgu nožēlošanu, sniegtu pārkāpējam palīdzību, lai viņš turpmāk spētu turēties pretī tiem apstākļiem un faktoriem, kas eventuāli var kļūt par jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanas iemeslu (Judins, Kronberga 2011). Noziedzīgu nodarījumu recidīva pētījumi liecina par to, ka visbiežāk par to izcelsmes iemesliem kalpo notiesāto iepriekšējās noziedzīgās uzvedības ieradumi un piederība noziedzīgās pasaules subkulturai, nihilistiskā attieksme un nevēlēšanās iesaistīties resocializācijas programmās soda izciešanas laikā un pēc atbrīvošanas no cietuma, zemā konkurētspēja mūsdienu darba tirgū, motivācijas trūkums un pasivitāte apvienojumā ar nesamērīgi augstām gaidām no sabiedrības viņu reintegrācijā. Katrs veiksmīgai integrācijai traucējošs iemesls ir būtisks, un dažkārt tie savijas vienkopus, atrodas nepārtrauktā cēloņu un seku mijiedarbībā.

Par būtisku indikatoru veiksmīgai integrācijai sabiedrībā uzskatāma vainas atzīšana izdarītajā noziegumā un tā vaļsirdīga nožēlošana. Notiesāto likumpārkāpēju personības izpētei tiek veikti neskaitāmi pētījumi daudzviet pasaulē. Autoraprāt, Latvijā par tādu atzīstams M.Nesterovas 2014.gadā veiktais fundamentālais pētījums “Ieslodzīto sociālie priekšstati par taisnīgumu un ticību taisnīgai pasaulei”. Pētījumā pausts, ka notiesāto personu taisnīguma uztverē un virzībā uz sociāli atbalstāmas uzvedības modeli būtiska ietekme ir kriminālās karjeras rādītājiem, dzimumam, izglītībai, vainas izjūtai par izdarīto likumpārkāpumu (Nesterova 2014). Pētījumos tiek apstiprināta cietumu vides destruktīvā ietekme uz personību-tā ir mākslīgi radīta noslēgta vide, tajā realizētais socializācijas process atduras pret cietuma statisko un konservatīvo lietu kārtību jeb sistēmu, tā stigmatizē cietuma iemītniekus. Sociālais noraidījums, skumjas, totālā kontrole, citu likumpārkāpēju nospiedošā klātbūtne ir nopietns pārdzīvojums, kas atstāj paliekošas sekas uz cietuma iemītnieku mentālo un fizisko veselību. Tikai spēcīgas personības, kas “nesalūst” soda izciešanas laikā, apzinīgi apgūst resocializācijas programmas, saglabā ģimeniskās saites un saņem līdzcilvēku atbalstu, pēc soda izciešanas spēj pilnvērtīgi iekļauties sabiedrībā.

References

- Ashworth A. (2003) *Principles of Criminal Law*, 4th ed. Oxford: Oxford University Press.
- Coyle A. (2009) *A Human Rights Approach to Prison Management*, 2nd ed. London: Centre for Prison Studies, King's College.
- Eiropas Padome. (2006) *Ministru komitejas Ieteikums Rec (2006)2 dalībvalstīm par Eiropas cietumu noteikumiem*. Available: <https://likumi.lv/ta/id/232123> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)
- Eiropas Padome. (2020) *Ziņojums par probācijas prakses attīstību Eiropā*. Available: <https://www.coe.int> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)
- Judins A., Kronberga I. (2011) *Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījuma vietu pārvaldes darbībā*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs “Providus”. (In Latvian)
- Krašņiņš U., Liholaja V. (2024) *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa: Mācību grāmata, 4. papildināts izdevums*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra. (In Latvian)
- Krauss D., Pastile K. (2002) *Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā*. Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka. (In Latvian)

Latvijas Republikas Augstākā tiesa. (2022) *Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr. A42513007*. Available: <https://cilvektiesibas.org.lv/lv/publications/latvijas-republikas-augstakas-tiesas-senata-admini-366/> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)

Latvijas Republikas Ministru kabinets. (2022) *Par Resocializācijas politikas pamatnostādņem 2022.-2027.gadam*: Rīkojums Nr.413. Available: <https://likumi.lv/ta/id/333223> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)

Latvijas Republikas Saeima. (1998) Krimināllikums. *Likums.lv*. Available: <https://m.likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)

Latvijas Republikas Saeima. (2024) Grozījumi Latvijas Sodū izpildes kodeksā. *Likumi.lv*. Available: <https://likumi.lv/ta/id/353389-grozijumi-latvijas-sodu-izpildes-kodeksa> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)

Latvijas Republikas Saeima. (2025) Latvijas Sodū izpildes kodekss. *Likumi.lv*. Available: <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)

Latvijas Republikas Tieslietu ministrija. (2025) *Vērienīgais valsts pasūtījuma ēku būvniecības projekts – jaunais Liepājas cietums uzbūvēts un nodots Tieslietu ministrijai*. Available: <https://www.tm.gov.lv/lv/jaunums/verienigais-valsts-pasutijuma-eku-buvniecibas-projekts-jaunais-liepajas-cietums-uzbuvets-un-nodots-tieslietu-ministrijai> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)

Latvijas Republikas Valsts probācijas dienests. (2021) *Alternatīvo sodu ietekme uz recidīvu*. Available: <https://www.probacija.lv> (accessed on 10.06.2026). (In Latvian)

Ņesterova M. (2014) *Ieslodzīto sociālie priekšstati par taisnīgumu un ticību taisnīgai pasaulei*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. (In Latvian)

Rozentāls A. (2025) *Vēlī divos gados paveikto. Ministru kabinets uzklausa ziņojumu par resocializāciju*. *Diena*, 26.08. (In Latvian)

United Nations General Assembly. (1990) *United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules)*. Available: <https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2022/08/a517147b1d9adf806eecd6537fece6911dba0be.pdf> (accessed on 10.06.2026).

United Nations General Assembly. (2015) *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*. Available: <https://docs.un.org/en/A/Res/70/175> (accessed on 10.06.2026).

Zahars V. (2005) *Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. Rīga: Zvaigzne ABC. (In Latvian)

Zahars V. (2021) *Kriminālsodi formālā un neformālā skatījumā*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. (In Latvian)